

DOSSIER - LA REVOLUCIÓ DELS CLAVELLS: PERSPECTIVES I LLEGATS

L'impacte internacional de la Revolució d'Abril: una revisió

Pedro Ponte e Sousa

Álvaro Cunhal i Mário Soares arriben a Moçambic per assistir a la cerimònia d'independència, el 25 de juny de 1975. Fotografia: Alfredo Cunha (via Fundació Mário Soares i Maria Barroso)

“La Revolució portuguesa va situar el país al centre de l'escena política internacional. Durant un any i mig es va convertir en un element inestable de l'organització bipolar de la política mundial. Després de [...] dècades de democràcia portuguesa, cal reconèixer que el significat del que va passar el 25 d'abril de 1974 no només va tenir importància interna.” [1]

La Revolució d'Abril va tenir diversos efectes significatius en l'escena internacional. En primer lloc, perquè l'esfondrament de la dictadura va significar el final de la guerra colonial i la descolonització i, juntament amb la descolonització i la democratització, la possibilitat d'una relació més profunda amb les Comunitats Europees, que va culminar amb l'adhesió de Portugal. En segon lloc, perquè la Revolució va despertar un gran interès internacional, en el context de la distensió de la Guerra Freda, però no només entre les superpotències, i és destacable l'atenció que Espanya, després del franquisme, i els altres estats europeus

van prestar a l'evolució de la situació política a Portugal. En tercer lloc, perquè s'ha generalitzat en la literatura acadèmica la idea que la Revolució d'Abril a Portugal va ser l'inici de la tercera onada de democratització, una tesi que qüestionarem aquí.

L'orientació exterior del Portugal democràtic

La Revolució d'Abril va suposar un canvi significatiu en la política exterior portuguesa. En les últimes dècades de la dictadura feixista, i en un marc ampli de suport internacional a la descolonització del continent africà, aquesta política s'havia centrat en el manteniment de les colònies a l'Àfrica com a prioritat estratègica. Amb una llarga guerra colonial amb tres fronts —des del 1961 a Angola, des del 1963 a Guinea-Bissau i des del 1964 a Moçambic—, no només es van generar tensions i insatisfacció a l'interior, sinó que també va augmentar la pressió internacional sobre Portugal, cosa que va situar el país en una situació d'aïllament internacional gairebé total, fins i tot per part dels seus aliats principals.

Un dels objectius centrals de la Revolució dels Clavells i del Moviment de les Forces Armades (MFA) era posar fi a la guerra colonial i concedir la independència a les colònies africanes. Entre el 1974 i el 1975, Portugal va reconèixer el dret a l'autodeterminació i a la independència de Guinea-Bissau, Moçambic, Cap Verd, São Tomé i Príncipe i Angola, així com la sobirania índia sobre Goa i Daman i Diu —territoris perduts militarment el 1961—, cosa que va accelerar el procés més general de descolonització a l'Àfrica. A partir de llavors, es va obrir el camí per a la recuperació de les relacions entre l'antiga metròpolis i les antigues colònies, sobre una base de cooperació més equitativa. Tanmateix, aquestes relacions van tardar a cobrar un impuls significatiu, tant perquè l'intent d'una descolonització negociada i ordenada va acabar generant recels entre els nous estats africans, com perquè van estar molt marcades pel retorn precipitat de centenars de milers de portuguesos que vivien a les colònies, els "retornats", la qual cosa va marcar el final del procés descolonitzador. [2]

Portugal també va optar per la plena adhesió a les Comunitats Europees, la qual cosa només va ser possible superant la rèmor política que la dictadura suposava per a aquest objectiu. La possibilitat de transformar una relació de cooperació econòmica limitada —establerta en l'acord comercial entre Portugal i la Comunitat Econòmica Europea del 1972 sobre la creació d'una zona de lliure comerç de productes industrials— en una integració econòmica i política plena es deriva tant de la democratització com de l'europeisme assumit per la política exterior portuguesa en democràcia, marcat per la pertinença al Consell d'Europa i la sol·licitud d'adhesió a la Comunitat Econòmica Europea el 1977. Aquesta opció és decisiva per al desenvolupament econòmic i la modernització del país, com a manera de consolidar la transició política interna, i alhora esdevé l'element fonamental de la política exterior portuguesa després del final de l'imperi, ja que es tracta d'un espai per influir en l'esfera internacional i projectar els objectius de Portugal al món, així com per participar en els processos de decisió europeus. Les ampliacions de les Comunitats Europees a Grècia (1981) i Portugal i Espanya (1986) són actes que permeten avançar en la integració europea i constitueixen un pas important en el procés de consolidació de la democràcia, similar al que passaria posteriorment a l'Europa de l'Est

amb les ampliacions del 2004 i el 2007. [3]

Portugal va optar per la plena adhesió a les Comunitats Europees, la qual cosa només va ser possible superant la rèmora política que la dictadura suposava

Portugal ha passat, així, d'una actitud aïllacionista a ser un país amb una forta defensa del multilateralisme, que valora la seva participació en organitzacions internacionals (l'OTAN, la Unió Europea, la Comunitat de Països de Llengua Portuguesa, entre moltes altres), que es considera un contribuent net a la seguretat internacional, concretament a través de la seva participació en missions internacionals, i que valora simultàniament molts àmbits diferents (econòmic, polític, cultural, social, de seguretat) de les seves relacions diplomàtiques. [4]

L'acollida de la Revolució per part dels aliats de Portugal

Un dels elements fonamentals de la política exterior portuguesa contemporània es manté igual en dictadura i en democràcia: la participació de Portugal a l'OTAN, com a membre fundador, des del 1949. Tanmateix, aquesta participació va estar marcada per l'atenció especial que els aliats van dedicar a Portugal, ja que l'evolució del Procés Revolucionari en Curs [5] entre el 1974 i el 1976 i l'orientació més esquerrana del país van suscitar la preocupació d'aquests aliats per l'orientació política interna de Portugal, perquè temien que hi pogués haver un "cavall de Troia" dins de l'organització, en el context particular de la Guerra Freda i de l'enfrontament ideològic entre superpotències.

Des del punt de vista internacional, també va ser un període en què, com a conseqüència de la descolonització, Portugal va passar d'estar gairebé totalment aïllat internacionalment a conèixer una enorme diversificació de les relacions diplomàtiques, ja que va reconèixer més de mig centenar d'estats, essencialment de l'Àfrica, Àsia i el bloc de l'Est, i hi va establir relacions diplomàtiques entre el 1974 i el 1980. Així mateix, les idees d'una política exterior "independent", no només oberta a les relacions amb tots els estats, sinó amb una orientació més "tercermundista", és a dir, menys associada al marc específic dels dos blocs de la Guerra Freda, més neutral i distanciada d'aquests dos grans blocs, i més pròxima al Tercer Món no alineat, van exercir certa seducció intel·lectual durant el Procés Revolucionari en Curs, però mai es van presentar com una política exterior alternativa consolidada com a projecte i, per tant, viable. Així, Portugal no ha qüestionat mai realment la seva participació a l'OTAN, i l'ha mantingut com a element estructurador de la seva política exterior i eix fonamental de la seva política de seguretat i defensa, malgrat que la Constitució de la República Portuguesa democràtica, que va entrar en vigor el 1976 i s'ha mantingut inalterada en aquest aspecte des d'aleshores, estableix que Portugal advoca per la dissolució dels blocs politicomilitars. [6]

Si aquest enfocament és l'element fonamental de la resposta internacional a la Revolució d'Abril, és important contextualitzar-la en el temps i en el marc de l'evolució de la situació política a Portugal. La majoria dels estats amb què Portugal mantenia relacions diplomàtiques rellevants van reconèixer ràpidament la Junta de Salvació Nacional com el nou poder polític a Portugal, amb una visió positiva tant del final de la dictadura com de la promesa d'un govern civil i del final de la guerra colonial. Però la tensió entre diferents forces dins de la Revolució, representades, a grans trets, pel general Spínola, amb una fórmula que mantenia cert grau de relació amb les colònies, i l'MFA, que tendia a la descolonització immediata i incondicional, unida a l'evolució de la situació política interna, a la qual ja ens hem referit anteriorment, i també a les conseqüències que podia tenir per a la cohesió política de l'OTAN com a aliança, van fer que els aliats principals de Portugal a Europa Occidental i els Estats Units s'interessessin especialment per l'evolució política del país. [7]

Portugal no ha qüestionat mai la seva participació a l'OTAN, i l'ha mantingut com a element estructurador de la seva política exterior i de la seva política de seguretat i defensa

D'una banda, a la Unió Soviètica no hi va haver una estratègia deliberada d'especial interès per la situació portuguesa. De fet, la importància del context de distensió internacional en les relacions amb els EUA, que es considerava prioritari, va fer que la Unió Soviètica intentés influir menys en el curs de la vida política portuguesa, encara que continués sent favorable tant a l'actuació de l'MFA i dels governs com a l'evolució esquerrana del Procés Revolucionari en Curs, tenint en compte també que hi havia una certa proximitat ideològica, encara que indefinida, i l'objectiu comú d'aconseguir la descolonització a l'Àfrica.

D'altra banda, a l'espai europeu, la preocupació per l'orientació de la vida política portuguesa es va centrar en el disseny del seu règim intern, sense deixar de banda les seves noves prioritats de política exterior, encara en fase d'elaboració. L'exigència d'una democràcia pluralista i d'una economia de mercat és una cosa que tant els socis europeus de Portugal, a títol individual, com la Comunitat Europea en conjunt van recalcar sistemàticament durant el Procés Revolucionari en Curs, cosa que indica l'avaluació de riscos que estaven fent en relació amb la possible evolució del marc polític i militar a Portugal.

De fet, aquesta preocupació no es va estendre a tot el període, sinó que va començar a partir del març del 1975, amb la sortida efectiva d'escena del general Spínola després d'un intent de cop d'estat dirigit per ell (ja havia dimitit com a president de la República el setembre del 1974), cosa que va accentuar una definició més clara del procés revolucionari amb un pes més important de l'esquerra en l'MFA. En aquest sentit, van destacar Willy Brandt, François Mitterrand i James Callaghan, sobretot pels seus contactes amb Mário Soares i Medeiros Ferreira, en el marc de la cooperació entre els partits socialistes

europaus, per mirar de mantenir una forta relació amb els líders polítics i militars portuguesos, almenys fins a la normalització de la vida política a partir del 25 de novembre de 1975, amb la maniobra militar que va posar fi al Procés Revolucionari en Curs, i de l'abril del 1976, amb l'aprovació de la Constitució de la República Portuguesa democràtica i les primeres eleccions lliures a l'Assemblea de la República després de l'Assemblea Constituent.

Acte de signatura del Tractat d'adhesió de Portugal a la Comunitat Econòmica Europea (CEE), celebrat a Lisboa el 12 de juny de 1985. D'esquerra a dreta: Garret Fitzgerald (primer ministre d'Irlanda), Mário Soares (primer ministre de Portugal), Bettino Craxi (primer ministre d'Itàlia), Giulio Andreotti (ministre d'Afers Exteriors d'Itàlia) i Felipe González (president del Govern espanyol). Fotografia: Alfredo Cunha (via Fundació Mário Soares i Maria Barroso)

En el cas dels Estats Units, la suavització de la pressió a favor de la descolonització per part de l'administració Nixon i els seus propis reptes interns i internacionals (Watergate, Vietnam, distensió) van fer que dediquessin menys atenció a Portugal del que es podia esperar, en un context en què totes aquestes qüestions haurien d'haver estat més prioritàries en la seva agenda, encara que no van deixar de seguir de prop els esdeveniments que s'hi produïen, especialment després del nomenament de Frank Carlucci com a nou ambaixador a Lisboa.

Finalment, el cas d'Espanya mereix atenció a causa de la dinàmica política particular de tots dos Estats, ja que la dictadura franquista persistia en l'època del 25 d'abril i va donar suport a la contrarevolució en els mesos següents. Però, atès que la situació política

portuguesa estava relativament ben definida, tal com s'ha explicat anteriorment, fins i tot abans que Espanya iniciés la transició a la democràcia, les diferents tensions que van sorgir entre els partits —com la instal·lació dels grups terroristes de lluita armada d'extrema dreta, el Moviment Democràtic d'Alliberament de Portugal (MDLP) de Spínola i l'Exèrcit d'Alliberament de Portugal (ELP), amb arsenals d'armes i explosius a prop de la frontera, així com les protestes a l'ambaixada espanyola a Lisboa que van portar a la retirada de diplomàtics a Espanya— no van arribar mai a causar problemes greus per a la relació a llarg termini entre tots dos Estats. [8]

De fet, Espanya va acabar sent l'únic cas en què podem detectar impactes internacionals més efectius de la Revolució d'Abril, ja que el règim feixista espanyol, temorós d'una ruptura política com la que va tenir lloc el 25 d'abril, va permetre tímides obertures democràtiques, i els diferents actors polítics espanyols van seguir amb atenció la situació política portuguesa, en què van identificar punts de contacte o de rebuig, fet que els va permetre configurar la seva pròpia experiència de la transició democràtica. [9]

L'exigència d'una democràcia pluralista i d'una economia de mercat és una cosa que tant els socis europeus de Portugal com la Comunitat Europea en conjunt van recalcar sistemàticament durant el Procés Revolucionari en Curs

El panorama dels mitjans de comunicació internacionals de l'època reflecteix la realitat que acabem de descriure. Inicialment, el final de la dictadura va tenir una acollida molt positiva: se celebrava i hi havia optimisme sobre el futur de la Revolució portuguesa, com es va veure en *Le Monde* i *Le Figaro*, que establien paral·lelismes amb la història de França. [10] Després, a Portugal hi va haver una gran afluència de periodistes i polítics estrangers per seguir l'evolució política portuguesa; aquests professionals van posar al centre de les seves anàlisis i dels seus diaris qüestions concretes com el possible efecte de la Revolució portuguesa en la democratització d'altres estats europeus, o el futur dels portuguesos de les colònies en països veïns com Rhodèsia o Sud-àfrica. [11] Tots ells van observar i prendre nota sobre els canvis de rumb del Procés Revolucionari en Curs, es van desanimar respecte al futur de la democràcia liberal i el pes de les forces militars i d'esquerra en la determinació de l'evolució política i, a partir del 25 de novembre de 1975, van pronosticar que la normalització democràtica estava en marxa i relativament garantida; per tant, van desplaçar la seva atenció cap a altres processos de transició democràtica en curs.

Portugal i la tercera onada de democratització

Samuel P. Huntington, en la seva influent obra *The Third Wave: Democratisation in the Late Twentieth Century*, [12] afirmava que existeixen tres onades (cada vegada més intenses) de democratització: la primera, del 1828 al 1926, seguida immediatament d'una

reacció violenta amb l'ascens de règims com el feixisme italià o el nazisme; la segona, del 1943 al 1962, associada en gran manera al final de la Segona Guerra Mundial i seguida, també, d'un període de reacció violenta, entre finals dels anys 50 i mitjans dels 70, i la tercera, inaugurada per Portugal amb la Revolució d'Abril, i sense data de fi (en l'època de l'obra de Huntington), quan Portugal va tenir un "efecte dòmino", sobretot en estats del sud d'Europa (Grècia i Espanya), Amèrica Llatina i més tard, en el marc post Guerra Freda, a Europa de l'Est, entre d'altres.

Això atorga una centralitat especial a la Revolució d'Abril com a iniciadora d'aquesta onada, encara que Huntington no se centra en les especificitats que la diferencien de les altres, ni queda absolutament clar l'efecte "far" de la democràcia portuguesa sobre les altres. En altres paraules, si no és clar l'"efecte dòmino" com a causa de la Revolució portuguesa i, per tant, de quina manera el procés polític portuguès va exercir una pressió directa sobre la situació política d'aquests estats, tampoc no és clara la relació entre els diferents casos d'aquesta onada.

De fet, diversos autors es mostren crítics amb la proposta de Huntington, tant per les dificultats per definir o categoritzar els diferents règims polítics com per la mateixa idea d'"onada" i el que significa i comporta. En primer lloc, ens diu molt poc sobre les dinàmiques que van conduir a aquest procés, tant col·lectivament com individualment i, en segon lloc, ens obliga a assumir una força contextual externa indeterminada com a causa d'aquesta onada, de forma mecànica. En definitiva, i segons Huntington, aquesta pressió o context es basa en el següent: l'èxit econòmic intern i la crisi del petroli; la promoció dels drets humans per part dels EUA i les reformes de Gorbtxov a la Unió Soviètica; l'atracció del procés d'integració europea, i una Església catòlica més inclinada a criticar les dictadures i promoure la democràcia que en el passat. En qualsevol cas, això es refereix a tota la tercera onada de democratització, i té molt poc a veure amb el cas portuguès específicament. Tal com assenyala Gunitsky:

"La definició de Huntington se centra en l'element més visible de les onades: la coincidència temporal de diverses transicions. Però en emfatitzar aquesta coincidència, la definició omet un element clau: hi ha d'haver una relació entre els diferents casos. Que diferents transicions esclatessin més o menys al mateix temps podria passar per moltes raons, com ara un desenvolupament paral·lel, però independent, dins dels mateixos estats. Així, doncs, el fet que es produïssin transicions simultànies no prova que hi hagués una onada si no es constata l'existència de vincles comuns demostrables entre aquestes transicions." [13]

En qualsevol cas, fins i tot autors que plantegen propostes radicalment diferents, com Gunitsky i les 13 onades de democràcia que va identificar, de forma més matisada,

continuen considerant Portugal l'iniciador de l'"onada de modernització" (1974-1988), cosa que demostra la importància i el llegat de la Revolució d'Abril en el seu context històric. [14]

En comptes d'examinar el cas portuguès des del punt de vista de Huntington, que és més historicodescriptiu i no problematitza cadascun dels casos presents en les onades de democratització, el podem analitzar des de la perspectiva de Magen i Morlino, [15] que, centrant-se en les causes dels processos de democratització, destaquen el vincle entre elements nacionals i internacionals.

"En el sistema internacional contemporani, els règims dels estats nació estan subjectes a vincles externs que poden ser més o menys densos [...], a pressions i a estímuls que influeixen en les condicions internes de la democràcia. Tanmateix, la democràcia i els processos de democratització només existeixen dins dels sistemes nacionals, de manera que el nivell d'anàlisi adequat dels processos de democratització continua sent, essencialment, el domèstic i, per tant, el nexa correcte d'investigació s'hauria de centrar a identificar una interacció interna-externa empíricament discernible dels organismes." [16]

Així, el cas portuguès demostra, fins i tot amb la centralitat de l'imperi colonial, que el canvi de règim es deu en gran manera a factors interns. [17] Això no obvia l'impacte que poden haver tingut els factors internacionals, com la presència de militars portuguesos a l'OTAN o, en el marc del Procés Revolucionari en Curs, el context de distensió internacional o la pressió internacional dels aliats de Portugal (els Estats Units, estats europeus) o altres sobre els actors polítics o militars de la Revolució, però aquest impacte va tenir la seva influència (més o menys gran) a escala interna. De fet, segons aquests autors, els elements principals d'influència externa sobre el curs democràtic intern són el control militar, la condicionalitat (positiva o negativa), la socialització i l'emulació o l'exemple.

Monument d'homenatge als Descobriments portuguesos, desmantellat, São Tomé e Príncipe, 1975. Fotografia: Alfredo Cunha (via Fundació Mário Soares i Maria Barroso)

No és difícil identificar com alguns d'aquests factors eren presents en el cas portuguès: la mateixa presència en l'OTAN, així com, el febrer del 1975, el fet que el portaavions USS *Saratoga* estigués fondejat a Lisboa, pràcticament davant el Palau de Belém, residència oficial del president de la República Portuguesa; la condicionalitat aplicada pels donants d'ajut econòmic, en concret pels socis europeus, però també pels EUA i les mateixes Comunitats Europees; la socialització dels militars portuguesos en el marc de l'OTAN, i també dels polítics portuguesos, especialment en el context de les famílies europees, en què destaca Mário Soares, però també Sá Carneiro, i en el marc del procés d'integració europea en sentit ampli, i el paper d'emulació o exemple que els estats europeus, en particular, van exercir al llarg del disseny del sistema polític portuguès i de les diferents àrees de les polítiques públiques.

El cas portuguès demostra que el canvi de règim es deu en gran manera a factors interns. Això no obvia l'impacte que poden haver tingut factors com la pressió internacional dels aliats de Portugal

Per tant, malgrat que la producció científica sobre la Revolució d'Abril ha tendit a centrar-se en les onades de democratització proposades, i en la tercera onada de democratització en particular, a causa del paper que Portugal hi va exercir, és evident que el seu poder

explicatiu és molt limitat i clarament insuficient, Això ens ajuda a identificar el treball de Magen i Morlino com un element important que podria contribuir a l'explicació i la causalitat en la investigació tant des de la història com des de la ciència política i que, per tant, mereix més atenció en futures investigacions i podria enriquir enormement la nostra comprensió actual d'aquests esdeveniments.

Conclusions

La importància de l'impacte internacional de la Revolució d'Abril és, d'entrada, un argument difícil d'establir. Portugal, un petit estat perifèric d'Europa Occidental, va viure un cop militar que va posar fi a la llarga dictadura feixista, i un procés revolucionari que va imposar la democràcia, dos processos tan remarcables i significatius que van tenir un impacte rellevant en el seu marc regional, i també més enllà.

Encara que per a aquest últim element existeixen pocs indicis que apuntin cap a una confirmació plena, hi ha diversos elements en què l'impacte internacional de la Revolució és visible: el final de la guerra colonial portuguesa i la descolonització de les antigues colònies africanes de Portugal; l'aprofundiment de la relació entre Portugal i les Comunitats Europees, fins a l'adhesió de Portugal, i la influència que va tenir en l'evolució de la situació política a Espanya. De fet, es pot assenyalar que, encara que hi va tenir un impacte, no va transformar els processos en curs, tampoc en el context de distensió de la Guerra Freda. Finalment, hem intentat demostrar que hi ha espai en la literatura sobre democratització perquè es reforci el coneixement sobre la Revolució d'Abril, amb una millor articulació entre la literatura teòrica sobre transicions a la democràcia i el profund coneixement històric que ja s'ha produït sobre el cas portuguès, que aquí hem intentat repassar breument.

REFERÈNCIES I NOTES

- 1 — Magone, J. (1997). "A integração europeia e a construção da democracia portuguesa". *Penélope: revista de história e ciências sociais*, núm. 18, p. 123-163.
- 2 — Sousa, P. P.; Martins, C. (2020). "Between Decolonization and the CPLP: Relations between Portugal and the New Portuguese-Speaking African States through Government Programs". A: Zoppi, M. (ed.), *A Tight Embrace: Narratives and Dynamics of Euro-African Relations*. Lanham: Rowman & Littlefield, p. 165-194.
- 3 — Mendes, P. E. (2012). *Portugal e a Europa. Factores de afastamento e aproximação da política externa portuguesa (1970-1978)*. Porto: CEPESE (Centro de Estudos da População, Economia e Sociedade). Cunha, A. (2007). *À Descoberta da Europa: A Adesão de Portugal às Comunidades Europeias*. Lisboa: Ministério dos Negócios Estrangeiros.
- 4 — Teixeira, N. S. (2010). "Breve ensaio sobre a política externa portuguesa". *Relações Internacionais*, núm. 28, p. 51-60. [Disponível en línea.](#)

- 5 — Es tracta del període comprès entre la Revolució dels Clavells del 25 d'abril de 1974 i el cop d'estat del 25 de novembre de 1975, i que constitueix la fase revolucionària de la transició cap a la democràcia.
- 6 — Sousa, P. P. (2020). "Portugal e a NATO: compreender a continuidade na política externa pós-Revolução de Abril a partir da análise de política externa". A: Ferreira, A. S.; Madeira, J. As *Esquerdas Radicais Ibéricas entre a Ditadura e a Democracia - Percursos Cruzados*. Lisboa: Edições Colibri, p. 127-141.
- 7 — Ferreira, J. M. (2004). "O 25 de Abril no Contexto Internacional". *Relações Internacionais*, núm. 2, p. 143-158. [Disponível em linha](#).
- 8 — Ferreira, J. M. (2004). "O 25 de Abril no Contexto Internacional". [Disponível em linha](#).
- 9 — Ferreira, J. M. (2004). "O 25 de Abril no Contexto Internacional". [Disponível em linha](#). Veure també Cervelló, J. S. (1993). *A Revolução Portuguesa e a sua influência na transição espanhola (1961-1976)*. Lisboa: Assírio e Alvim; Telo, A. J. (2008). *História Contemporânea de Portugal: Do 25 de Abril à actualidade*. Lisboa: Editorial Presença, vol. II.
- 10 — Mesquita, M. (1994). "Da Celebração à Análise". A: Mesquita, M.; Rebelo, J. (org.), *O 25 de Abril nos Media Internacionais*. Porto: Afrontamento, p. 33-41.
- 11 — Vieira, J.; Monico, R. (2014). *Nas Bocas do Mundo: O 25 de Abril e o PREC na Imprensa Internacional*. Lisboa: Tinta da China.
- 12 — Huntington, S. (1991). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.
- 13 — Gunitsky, S. (2018). "Democratic Waves in Historical Perspective". *Perspectives on Politics*, vol. 16, núm. 3, p. 634-651. [Disponível em linha](#).
- 14 — Gunitsky, S. (2018). "Democratic Waves in Historical Perspective". [Disponível em linha](#).
- 15 — Magen, A.; Morlino, L. (ed.) (2009). *International Actors, Democratization and the Rule of Law: Anchoring Democracy?*. Londres / Nova York: Routledge.
- 16 — Magen, A.; Morlino, L. (ed.) (2009). *International Actors, Democratization and the Rule of Law: Anchoring Democracy?* p. 28-29.
- 17 — Telo, A. J. (2008). *História Contemporânea de Portugal: Do 25 de Abril à actualidade*. Lisboa: Editorial Presença, vol. II.

Pedro Ponte e Sousa

Pedro Ponte e Sousa és professor convidat de Relacions Internacionals a la Universitat Portucalense i investigador a l'Institut Portuguès de Relacions Internacionals (IPRI). És doctorand en Estudis de la Globalització del Departament d'Estudis Polítics a la Facultat de Ciències Socials i Humanitats de la Universitat Nova de Lisboa (NOVA FCSH). La seva tesi doctoral intenta construir un marc analític per discernir la relació entre globalització (i governança global) i política exterior a partir del cas de Portugal. Els seus interessos de recerca inclouen la política exterior i de seguretat, l'anàlisi de la política exterior, la diplomàcia, la globalització i la governança global, especialment al sud d'Europa (Portugal, Espanya, Itàlia i Grècia).